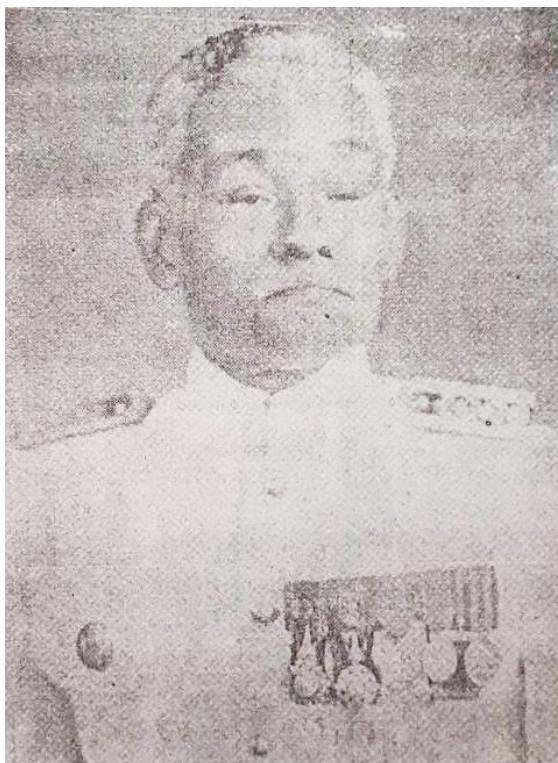

แนะนำครูภาษาไทย พระยาอุปกิตศิลปสาร

พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) เป็นบุคคลหนึ่งที่มีความสำคัญต่อวงการศึกษารัฐบาลไทยเป็นอย่างมาก ท่านเป็นผู้ที่ได้แต่งตำราภาษาไทยอันทรงคุณค่า คือ อักษรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ และฉันทลักษณ์ ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิทั้งด้านภาษาและวรรณคดีโบราณจนได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยาที่แสดงถึงคุณวุฒิอันเชี่ยวชาญทางวิชาภาษาไทย

พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาศีวะ)

พ.ศ. ๒๔๒๒ - ๒๔๘๔

พระยาอุปกิตศิลปสาร มีชื่อเดิมว่า นิ่ม กาญจนาศีวะ เป็นบุตรนายหว่าและนางปลั่ง เกิดที่บ้าน หมู่ที่ ๑๐ ตำบลบางประทุน อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๒ ตรงกับ วันเสาร์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๔๑ และถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๘๔ ตรงกับวันจันทร์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๖ รวมอายุ ๖๒ ปี

การศึกษา

ในวัยเยาว์พระยาอุปกิตศิลปสารได้อยู่ในความปกครองของยาย เมื่ออายุประมาณ ๙ ปี ยายได้นำท่าน ไปฝากไว้กับพระภิกษุคำ วัดบางประทุนนอก อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี เพื่อเล่าเรียนหนังสือประมาณ ๒ ปี ต่อมาพระภิกษุคำได้นำท่านไปฝากกับสมุห์ผิ้ง วัดประยูรวงศาวาสอีก ๒ ปีเพื่อศึกษาเล่าเรียนธรรมและ หนังสือสามัญ ตลอดจนหนังสือขอมจนสามารถรับจ้างจารหนังสือและรับจ้างเขียนสัญญาสารกรมธรรม์ตาม สำนักกำนันผู้ใหญ่บ้านได้

เมื่ออายุ ๑๔ ปี ท่านได้ไปศึกษาต่อที่วัดสุทัศนเทพวราราม โดยได้เล่าเรียนภาษาไทยและพระปริยัติ ธรรมกับพระครูพรหมศร (เหรียญ) พระครูของสมเด็จพระวันรัต (แดง) (พระครูพรหมศร (เหรียญ) นี้ ต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์ พระราชาคณะ) และได้เข้าสอบพระปริยัติธรรม ณ พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ได้เป็นเปรียญประโยค ๓ เมื่ออายุได้ ๑๙ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๒ ท่านได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และเข้าสมัคร สอบไล่ได้นักเรียนชั้นที่ ๑ (ภาษาไทย) ของมหามกุฏราชวิทยาลัยในปลายปีนั้นเอง

การรับราชการ

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ ท่านได้เริ่มเข้ารับราชการเป็นครูฝึกสอน ณ โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ สายสวลี ในขณะที่ยังเป็นบรรพชิต ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๑๕ บาท ในปลาย พ.ศ. ๒๔๔๓ ท่านได้เข้าสอบวิชาภาษาไทยได้ประโยค ๓ ชั้น ๑ กับครู ประกาศนียบัตรชั้น ๑ และเข้าสอบพระปริยัติธรรม ประโยค ๔ ได้

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้รับตำแหน่งใหม่เป็นครูรองโรงเรียนสวนกุหลาบวัดมหาธาตุ ได้รับ เงินเดือนเดือนละ ๕๐ บาท ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๔ นี้ ท่านได้เข้าสอบพระปริยัติธรรมประโยค ๕ ได้

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ย้ายไปเป็นครูโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ได้รับพระราชทานเงินเดือน เดือนละ ๕๕ บาท ในปลายปีเข้าสอบพระปริยัติธรรมประโยค ๖ ได้ และได้เข้าสอบประโยค ๗ แต่สอบตก ต่อมา จึงมิได้เข้าสอบพระปริยัติธรรมอีก

วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ท่านได้ลาสิกขาบทมารับราชการเพียงอย่างเดียว

วันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ขุนอุปกิตศิลปสาร

วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นข้าหลวงตรวจการ ได้รับพระราชทานเงินเดือน เดือนละ ๑๘๕ บาท

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ ย้ายมาอยู่ในตำแหน่งพนักงานกรมราชบัณฑิต ได้รับพระราชทาน เงินเดือนเดือนละ ๒๒๕ บาท

วันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้เลื่อนวิทยฐานะเป็นครูประกาศนียบัตรมัธยม

วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้เลื่อนตำแหน่งราชการขึ้นเป็นหัวหน้าการพิมพ์ แบบเรียนและหัวหน้าแผนกอภิธานสยาม ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๒๘๕ บาท และ ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้มีตำแหน่งหน้าที่ราชการเป็นปลัดกรมตำราอีกตำแหน่งหนึ่ง ได้เลื่อนเงินเดือนขึ้นเป็นเดือนละ ๓๒๐ บาท ท่านคงดำรงตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ และได้เลื่อนชั้นเงินเดือน เป็นลำดับมาจนถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๔๖๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๗๓ ทางราชการได้ยุบกรมตำรา ท่านจึงได้ย้ายไปเป็นหัวหน้าแผนกในกองแบบเรียน กรมวิชาการ

วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านได้ย้ายไปเป็นอาจารย์ในคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านย้ายไปเป็นอาจารย์ประจำกรมวิชาการ เมื่อทางราชการ ยุบกรมวิชาการ ท่านก็ได้ไปเป็นอาจารย์ประจำกรมศึกษาธิการและอยู่ในตำแหน่งนี้เรื่อยมาจนออกรับพระราชทานบำนาญฐานสูงอายุ ตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๘ รวมเวลารับราชการ ๓๔ ปี แต่ทางราชการยังคงจ้างไว้ในฐานะข้าราชการวิสามัญรับราชการ ต่อไปอีกจนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ท่านจึงได้ขอลาออกจากราชการเพื่อพักผ่อนร่างกาย

ขณะที่รับราชการอยู่นั้น นอกจากหน้าที่ในตำแหน่งทางราชการแล้วพระยาอุปกิตศิลปสารยังได้รับ แต่งตั้งให้มีหน้าที่พิเศษต่าง ๆ ดังนี้

๑. อาจารย์พิเศษแผนกวิชาภาษาไทยและภาษาโบราณตะวันออกแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒. อาจารย์พิเศษสอนภาษาไทยโรงเรียนฝึกหัดครูประถม
๓. อาจารย์พิเศษสอนภาษาไทยวิชาชุดครูมัธยม
๔. กรรมการชำระปะทานุกรม
๕. กรรมการพิจารณาวางหลักตั้งชื่อบุคคล

ท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ครั้งสุดท้ายก่อนออกจากราชการ คือ *อำมาตย์เอก พระยาอุปกิตศิลปสาร จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก* นอกจากนี้ท่านยังได้รับพระราชทานเหรียญ ดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา อันแสดงถึงคุณวุฒิอันเชี่ยวชาญของท่านทางวิชาภาษาไทย

จากประวัติการศึกษาและการรับราชการของท่าน เราจะเห็นได้ว่าท่านเป็นผู้ที่มีความสามารถในการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม เมื่อเข้ารับราชการที่เกี่ยวข้องกับวงการศึกษามาโดยตลอด และมีชีวิตจิตใจเป็นครูแท้ ดังที่ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ผู้บังคับบัญชาโดยตรงมาตั้งแต่เริ่มรับราชการ ได้กล่าวถึงท่านไว้ว่า

“พระยาอุปทิศศิลปสารมีนิสัยเป็นครู จึงมีหน้าที่เป็นครูอยู่ในกรมศึกษาธิการ ตอนแรกเข้ารับราชการ ครั้งยังหนุ่มอยู่ก็เป็นครูดี ครั้นภายหลังในเบื้องปลายแห่งอายุ เมื่อรับตำแหน่งเป็นอาจารย์ในคณะอักษรศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็ปรากฏเป็นอาจารย์ดีอีก ท่านว่า ‘ผู้จะเป็นครูดีนี้ต้องอาศัยมีนิสัยเป็นครูมาแต่กำเนิด’ พระยาอุปทิศฯ เป็นเช่นนั้นจริงตามตำราที่เดียว... อาศัยเหตุที่พระยาอุปทิศฯ มีนิสัยเป็นครู ประกอบด้วยความเมตตาจิตใจ ได้ศึกษาและทรงคุณวุฒิฝ่ายวิชาเก่าและวิชาใหม่ เป็นทั้งเปรียญ เป็นทั้งครูฝึกหัดประกาศนียบัตรเป็นผู้แตกฉานในวิชาภาษาไทยกับภาษาบาลี และมีหน้าที่ทางตรวจและแต่งแบบเรียน...”

นอกจากนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังได้กล่าวชมพระยาอุปทิศศิลปสาร ว่าเป็นผู้ที่ทรงความรู้มากดังนี้

“ในกลางอายุ เมื่อมีตำแหน่งหน้าที่อยู่ในกระทรวงธรรมการ พระยาอุปทิศฯ ได้สำแดงเด่นอยู่ในทางวิชาภาษาไทยและบาลี ถึงแม้จะเป็นเปรียญ ๖ ประโยค อยู่ในชั้นเปรียญโท แต่พระยาอุปทิศฯ ก็เป็นพหูสูตแตกฉานในวรรณคดีโบราณ อันเป็นประโยชน์แก่ความรู้ภาษาไทยทั่วไปยิ่งเสียกว่าเปรียญเอกผู้แตกฉาน แต่ในภาษาบาลีอย่างเดียว...”

นอกจากผู้บังคับบัญชาจะกล่าวชมแล้ว บรรดาศิษย์ทั้งหลายก็กล่าวถึงท่านอย่างยกย่อง เช่น พระวรเวทย์พิสิฐได้กล่าวไว้ว่า

“คุณครู พระยาอุปทิศศิลปสาร เป็นครูที่ดีเยี่ยมผู้หนึ่ง”

ศิษย์ของท่านที่คณะอักษรศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้กล่าวถึงท่านไว้ว่า

“ท่านอาจารย์เป็นครูแท้ เป็นครูมาแต่หนุ่มจนแก่ เป็นครูทั้งร่างกายและจิตใจยากที่จะหาครูใดเสมอเหมือนท่านอาจารย์ได้ วิชาที่ท่านอาจารย์สอนมีหลักภาษาไทย ภาษาบาลี และธรรมวิภาค แต่ละวิชาล้วนหนักผู้สอนต้องทรงศิลปะแห่งการสอน หาไม่แล้วการสอนย่อมไร้ผล.... กลเม็ดแห่งการสอนมีอยู่มากล้ำเหลือที่จะพรรณนา”

พระยาอุปทิศศิลปสารเป็นผู้ที่มีชีวิตจิตใจเป็นครูจนกระทั่งถึงวาระสุดท้าย ท่านก็ยังอุทิศศพของท่านให้โรงพยาบาลศิริราชเพื่อให้เป็นอาจารย์ของบรรดานิสิตแพทย์ ดังที่ท่านเคยกล่าวไว้ว่า “ฉันเป็นครูฉันตายแล้วฉันอยากเป็นครูต่อไป ขอมหาวิทยาลัยจงเอากระดูกของฉันไว้สอนนิสิตต่อไปเถิด”

พระยาอุปทิศศิลปสาร เป็นผู้ที่สนใจในวิชาการ ไม่ว่าจะป็นความรู้อะไรท่านมักจะสนใจอยากทราบทั้งสิ้น ไม่หมกมุ่นอยู่แต่ในวิชาชีพของท่านแต่อย่างเดียว วิชาใหม่ ๆ ที่เกิดมีในเมืองไทยท่านจะสนใจเรียน เช่น คณิตศาสตร์ เรขาคณิต ภาษาอังกฤษ ตรรกวิทยา วิทยาศาสตร์ เป็นต้น การที่ท่านสนใจศึกษาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ท่านเป็นคนมีความรู้กว้างขวางดังที่พระยาอนุমানราชธนะได้กล่าวชมไว้ว่า

“จะหาผู้รู้เรื่องภาษาไทยดีได้อย่างเจ้าคุณอุปกิตฯ เห็นจะหาได้ยาก ยิ่งกว่านี้ เจ้าคุณอุปกิตฯ ไม่ใช่จะมีความรู้ในวิชาภาษาไทยซึ่งเป็นความรู้ในวิชาชีพเท่านั้น ท่านยังมีความรู้พิเศษในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งเป็นความรู้รอบตัวด้วยอีกชั้นหนึ่ง อันวิชาความรู้นั้นถ้าต้องการจะเป็นผู้เชี่ยวชาญ หากรู้้อย่างเดียวก็เป็นชนิด *Specialism carried to excess becomes short sight, and then blindness* แต่เจ้าคุณอุปกิตฯ ไม่มีลักษณะเช่นนี้เลย”

ผลงานสำคัญ

พระยาอุปกิตศิลปสารได้มีผลงานที่สำคัญ คือ การแต่งตำราภาษาไทย คือ *อักขรวิธี วจีวิภาค วากยสัมพันธ์ และฉันทลักษณ์* นอกจากตำราแล้วท่านยังมีผลงานที่เป็นเรื่องเรียงร้อย เรื่องที่เป็นประโยชน์ ในทางการศึกษาและทางจรรยาทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น

กลอนดอกสร้อย	—	รำพึงในป่าช้า
คติพจน์	—	สามัคคีมิตรโมทนา
ความเห็นเอกชน	—	เรื่องการใช้คำ “สวัสดี”
บทประพันธ์	—	เมียที่ตาย
		สุภาชิต เสาวพจน์
ปาฐกถา	—	หัวใจนักปราชญ์
		พุทธศาสนาควรเป็นศาสนาสากลหรือไม่
		ภาษาไทยกับคำประพันธ์
นิยาย	—	ถือศีลตัวเดียว
บทละคร	—	การปฐมณูชลี
เกร็ดภาษาไทย	—	รสแห่งกวีนิพนธ์
		เอกราช เอกราชย์ เอกราษฎร์
		ไวยาภาษา
ตำนาน	—	พระอินทร์-พระพรหม

นามปากกาที่ท่านใช้ในการประพันธ์มีดังนี้

๑. “สามเณรนิ่ม” ใช้เมื่อยังเป็นสามเณร
๒. “พระมหานิ่ม” ใช้เมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุ
๓. “ม.ท.น.” (ม-หา-นิ่ม) ใช้เมื่อลาสิกขาบทแล้ว
๔. “อ.น.” (อุปกิตศิลปสาร-นิ่ม) ใช้เมื่อได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
๕. “อ.น.ก.” และ “อุนิกา” (อุปกิตศิลปสาร-นิ่ม-กาญจนาชีวะ) ใช้เมื่อได้รับพระราชทานนามสกุล
๖. “อนึก คำชูชีพ” ใช้เพียงเรื่องเดียวเมื่อเขียนเรื่อง “รสแห่งกวีนิพนธ์” ลงพิมพ์ในหนังสือ “มหาวิทยาลัย”

นอกจากผลงานต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีก คือ พระยาอุปกิตศิลปสาร เป็นผู้ริเริ่มการใช้คำ “สวัสดิ” “ขอโทษ” และ “ขอบคุณ” โดยที่ท่านจะกล่าวกับศิษย์ของท่านที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่า กล่าวคำ “สวัสดิ” เมื่อพบกัน ซึ่งนานาชาติเขามิทั้งนั้น กล่าวคำ “ขอโทษ” เมื่อผิดพลาด และ กล่าวคำ “ขอบคุณ” “ขอบใจ” เมื่อได้รับความเอื้อเฟื้อ

ในเรื่องคำ “สวัสดิ” นี้ พระยาอุปกิตศิลปสารได้เขียนเพิ่มเติมถึงนิสิตอักษรศาสตร์ปีที่ ๑ และ ๒ เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๘ ดังนี้

“คำ “สวัสดิ” ที่ครูได้มอบไว้แต่ต้นโปรดอย่าลืมเสีย ข้อนี้ไม่ต้องเห็นแก่ครูก็ได้ แต่ต้องเห็นแก่ชาติของเราเถิด เพราะชาติของเราจำเป็นจะต้องมีคำปราศรัยกัน ให้เป็นกิจจะลักษณะอย่างอารยะประเทศทั้งหลาย ซึ่งไม่มีคำอะไรจะดีกว่าคำนี้ สมาคมบางแห่งเขาใช้กันอยู่แล้ว มหาวิทยาลัยของเราควรตั้งต้นให้แพร่หลายต่อไปเพื่อชาติเพราะใคร ๆ เขาก็ตั้งใจเอาอย่างเรา

ดังนั้น เมื่อพบครูในครั้งแรกแม้ที่มหาวิทยาลัยนี้โปรดจงปรียอมฤตนี้ ทุกครั้งเถิด จะใช้ว่า “สวัสดิ” ห้วน ๆ หรือ “สวัสดิขอรับ” หรือจะเหยาะให้หวานว่า “สวัสดิครับคุณครู” “สวัสดิขอรับคุณอาจารย์” ครูเป็นปลื้มใจที่นิสิตได้สมเคราะห์ครูได้รับความปิติยินดีแล้ว...”

จะเห็นได้ว่าหลังจากที่ท่านได้เริ่มใช้คำ “สวัสดิ” เพื่อเป็นการทักทายกันก็ยิ่งปรากฏใช้แม้ในปัจจุบันนี้ ก่อนที่ท่านจะถึงแก่นิจกรมท่านได้รับตำแหน่งเป็น กรรมการตั้งชื่อ ซึ่งรัฐบาลแต่งตั้งขึ้นเพื่อการปฏิวัติทางวัฒนธรรม ท่านเป็นผู้ที่ช่างสังเกตและจะให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการตั้งชื่อไว้ ดังนี้

“ไทยเราเรียกชื่อกันไม่รู้ว่าเป็นผู้หญิง ผู้ชาย ไทยในภาคเหนือและภาคอีสานเขามีระเบียบเรียบร้อย ชายชื่อ คำ หญิงชื่อ คำแวน คำหอม หรือ บัวคำ เป็นต้น ฝรั่งเศสก็มีระเบียบ ผู้ชายเรียกว่าโยเซฟ ผู้หญิงเรียก โยเซฟิน ฯลฯ เราควรระลึกถึงเรื่องชื่อของเรา ถ้าเป็นผู้หญิงควรใช้กับความสวยงาม ดอกไม้ หรือมีรสโอชะ เช่น บัว บัวทอง บัวเผื่อน ยี่ลั่น ลิ่นจี่ ลำไย หรือจะเอาเครื่องประดับ เช่น เพชร นิล จินดา สายสร้อย วลัย แหวน พลอย ทับทิม ฯลฯ หรือจะเอาความน่าเอ็นดู เช่น กล้วย แผล้ม แซ่ม ซ้อย ลำออง ละออง อ่อง เอี่ยม นวลใจ ยวนใจ ปลื้มจิต อุ่นเรือน หรือจะเป็นดาว พระจันทร์ก็ได้ เช่น ดารา ดวงจันทร์ แข ฯลฯ เป็นต้น ส่วนผู้ชายก็ควรมีชื่อไปในทางกล้าหาญ เช่น ม้า ช้าง สี่หัง มังกร ฯลฯ เป็นต้น หรือว่าด้วยความอ้วนพี แข็งแรง เช่น มั่น คง ทน รอด ยิ่ง อยู่ อ้วน

อัน อวบ อ้วน ฯลฯ หรือว่าด้วยความเฉลียวฉลาดอาจหาญ เช่น โชติ ช่วง
ปราชญ์ เปรื่อง เลื่อง ลือ กำจร ขจร เชี่ยวชาญ ชำนาญ เรื่อง ศิลป เรื่องยศ ฯลฯ
เป็นต้น”

พระยาอุปกิตศิลปสาร เป็นผู้ที่ทรงความรู้ความสามารถในวิชาการภาษาไทยเป็นอย่างยิ่ง ในด้าน
อุปนิสัยใจคอท่านก็เป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านมักจะกล่าวยกย่องบุญคุณ
ยายของท่านให้ลูกหลาน ญาติมิตร และศิษย์ฟังอยู่เสมอ และในคราวที่อาจารย์ของท่าน คือ พระศรีวิสุทธิวงศ์
ได้อาพาเป็นกาฬโรค ซึ่งเป็นโรคติดต่อร้ายแรงท่านก็ได้มีความรังเกียจ ท่านได้ปรนนิบัติพยาบาลอาจารย์
อยู่จนอาจารย์ถึงแก่กรรมภาพ

ท่านเป็นผู้ที่มีความเมตตากรุณาและเอาใจใส่ลูกศิษย์ ชอบคบหาสมาคมกับเพื่อนครู ชำราชากร
ตั้งแต่ผู้ใหญ่จนถึงผู้น้อย ไม่เป็นผู้ตระหนี่ตัวเป็นคนมีเพื่อนฝูงมาก และเป็นคนพูดจาขบขันสนุกสนาน
พระวรวงศ์วิสิฐได้กล่าวถึงท่านไว้ดังนี้

“...พูดถึงน้ำใจ ท่านเป็นคนอดกลั้นไม่ก่อความรำวรานต่อใคร ข้าพเจ้าเองเคย
เถียงกับท่านในเรื่องที่ต่างความเห็นอย่างแรง ๆ โดยมากท่านก็อนุโลม
โดยปราศจากความน้อยใจและโกรธเคือง...ท่านเป็นผู้มีปฏิภาณดีเยี่ยมผู้หนึ่ง
ในการสอน ท่านมักจะหาข้อคำที่ซ้ำ ๆ แยกคายมาสนับสนุนการสอนของท่าน
ได้ทันอกทันใจ...คุณครูพระยาอุปกิตศิลปสารเป็นสุภาพบุรุษไม่เอาเปรียบใคร
เกิดมาไม่เสียที ทำคุณประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นมากมายด้วยการสอนบรรดาครู
อาจารย์ในกระทรวงธรรมการ...”

จากคำกล่าวนี้และจากประวัติผลงานอื่น ๆ ของท่านทำให้เราเห็นได้ว่า พระยาอุปกิตศิลปสาร
(นิ่ม กาญจนาศีวะ) เป็นรัตนบุรุษที่ยิ่งใหญ่แห่งวงการศึกษามหาชาติไทย และ “เกิดมาไม่เสียที” อย่างแท้จริง

แนะนำครูภาษาไทย พระยาอุปกิตศิลปสาร. (๒๕๒๗). ภาษาและวรรณคดีไทย, ๑(๒), ๘๐-๘๘.

ประวัติพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาศีวะ) นี้ ได้เรียบเรียงจากเอกสารอัตสำเนา “ประวัติพระยาอุปกิตศิลปสาร”
ที่บุตรสาวของท่าน (อารีย์ กาญจนาศีวะ) ได้เรียบเรียงไว้ในคราวพระราชทานเพลิงศพท่านเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ และจากคำนำ
หนังสือ “ชุมนุมนิพนธ์ อ.น.ก.” ฉบับ พ.ศ. ๒๕๑๖

บรรณานุกรม
พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)

ตำรา

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2548). *หลักภาษาไทย: อักษรวิธี วลีวิภาค วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

เกร็ดภาษาไทย

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2548). *ไวยากรณ์ไทย*. กรุงเทพฯ: แม็โปสพ.

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2548). *ปราชญ์ไทย หลักภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: แม็โปสพ.

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2548). *ภาษาไทยกับคำประพันธ์*. กรุงเทพฯ: แม็โปสพ.

อนีก คำชูชีพ. (2477). รสแห่งกวีนิพนธ์. *มหาวิทยาลัย*. 12,3 (ตุลาคม 2477), 420-429.

คำประพันธ์

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2542). *กลอนดอกสร้อย รำพึงในป่าช้า*. กรุงเทพฯ: ธารปัญญา.

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2542). *กลอนสุภาพ พ่อแม่ร้างแกฉันท*. กรุงเทพฯ: ธารปัญญา.

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2471). *คำประพันธ์บางเรื่อง ของอำมาตย์เอก พระยาอุปกิตศิลปสาร*.
พระนคร: โรงพิมพ์อักษรานิติ.

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2470). *คำประพันธ์กาพย์*. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์.

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2479). “แม่ของข้า” แม่จ๋า: *เป็นชุมนุมบทประพันธ์ของนานากวีและนักประพันธ์แห่งกรุงสยาม*¹. พระนคร: โรงพิมพ์ทรงธรรม.

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2475). *สงครามการต คำกลอน*. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์.

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2463). “หญิงไทย” *กัญญาสูตร เป็น นิพนธ์ของหลายกวี*². พระนคร: โรงพิมพ์
จินโนสยามวารศัพท์

นิทาน

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2508). *หนังสืออ่านนิทานไทย เรื่องพระสมุทโฆษ*. พระนคร: องค์การค้ำ
ของคุรุสภา.

หนังสือรวมผลงาน

พระยาอุปกิตศิลปสาร. (2484). *ชุมนุมนิพนธ์ - อ.น.ก*³. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม.

¹ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางผิ่ง อภัยพินาศ วันที่ 17 มกราคม พุทธศักราช 2479 เป็นหนังสือรวบรวมผลงานของนักประพันธ์หลายคน เรื่องที่พระยาอุปกิตศิลปสารแต่ง คือ “แม่ของข้า”

² พิมพ์แจกในงานศพ นางสาวล่อม สิบญูเรื่อง เมื่อปีพ.ศ. 2463 เป็นหนังสือรวบรวมผลงานของนักประพันธ์หลายคน มีทั้งหมด 25 เรื่อง เรื่องที่พระยาอุปกิตศิลปสารแต่ง คือ “หญิงไทย”

³ รวมผลงานหลากหลายประเภทของพระยาอุปกิตศิลปสาร เช่น ความเห็นเอกชน (เรื่องการใช้คำ “สวัสดี”) ปราชญ์ (หัวใจนักปราชญ์) นิยาย (ถือศีลตัวเดียว) บทละคร (การปฐมัญชลี) เป็นต้น